

УДК 377.1:37.013.42

Л.Ю. КРИМЧАК,

*кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара*

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ ДІТЕЙ-СИРИТ У ЇХ ПІДГОТОВЦІ ДО САМОСТІЙНОГО ЖИТТЯ

У статті розглянуто особливості соціально-педагогічної підтримки дітей-сиріт, що виховуються у дитячих будинках сімейного типу. Акцентовано увагу на етапах соціальної роботи з прийомними сім'ями та ДБСТ. Наголошено на компонентах виховної системи, що визначають зміст соціально-педагогічної підтримки ДБСТ, та труднощах прийомних дітей, які пов'язані з готовністю до самостійного життя.

Ключові слова: дитячий будинок сімейного типу, соціально-педагогічна підтримка, умови формування готовності дітей-сиріт дитячих будинків сімейного типу до самостійного життя.

Актуальність. Сьогодні, у час соціальної та економічної нестабільності, питання виховання, розвитку та становлення підростаючого покоління мають все більшу вагу. З урахуванням зростання у цих умовах актуальності соціально-педагогічної роботи з кризовими категоріями населення все більш затребуваним є врахування особливостей дітей-сиріт при здійсненні їх підготовки до самостійного життя. Адже саме від якості підготовки до вирішення особистісних та суспільних питань у самостійному житті залежить доля не тільки конкретної особистості, а й країни в цілому.

При цьому потребує уваги врахування тих особистісних характеристик, що притаманні для дітям-сиротам, при формуванні їхніх знань, умінь та навичок у ході соціально-педагогічної роботи з цією категорією дітей. Зважаючи на численні наукові розробки таких вітчизняних вчених, як Г. Бевз, І. Зверева, А. Капська, Н. Комарова, І. Пеша, С. Харченко, ефективною така соціально-педагогічна робота стосовно дітей-сиріт може бути тільки в умовах сімейного середовища – у прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу (далі ДБСТ), де можлива діагностика та корекція поведінки дитини-сироти за сприяння сімейного соціального педагога як посередника у взаємодії дитини, сім'ї та суспільства.

Метою нашої *статті* є висвітлення особливостей соціально-педагогічної підтримки дітей-сиріт при здійсненні їх підготовки до самостійного життя в умовах сімейного середовища.

Основний виклад матеріалу. Охопленню всього процесу соціально-педагогічної роботи з прийомними сім'ями та ДБСТ присвячено науково-методичну роботу українських науковців Г. Бевз, А. Капської та Н. Комарової, в рамках якої за результатами практичної роботи спеціалістів з розвитку сімейних форм опіки дослідниками здійснено ґрунтовну розробку технології надання соціально-педагогічної підтримки прийомним сім'ям та ДБСТ на всіх етапах їх функціонування. Ці технології включають організацію інформаційної кампанії, попередньої роботи з кандидатами у прийомні батьки та батьки-вихователі, юридичне оформлення прийомної сім'ї та ДБСТ, а також методiku їх соціального супроводу та тренінгову програму для батьків-вихователів та прийомних батьків [8, с. 22].

У таких умовах для формування готовності дитини-сироти до самостійного життя особливу роль відіграє створення позитивного психологічного клімату в сім'ї, умов для розвитку дітей з урахування їх індивідуальних потреб, забезпечення оптимальних умов життя та захисту прав дітей. Тому зміст соціальної роботи з прийомними сім'ями та ДБСТ розкривається через основні етапи цього процесу: попередня робота з кандидатами, юридичне оформлення, робота з прийомною сім'єю чи ДБСТ. Особливої уваги згідно із завданнями нашого дослідження потребує останній етап, що охоплює весь період функціонування вже створеного ДБСТ і включає: збір інформації про дитину, план соціального супроводу, допомогу у вирішенні питань дитини та батьків, налагодження співпраці з різними установами, аналіз діяльності (оцінка ефективності) та корекція плану соціального супроводу. До основних питань, що мають значення у ході соціального супроводу ДБСТ, дослідники відносять: адаптацію дитини до умов сімейного життя, питання здоров'я, контактів з біологічними батьками, освіти та навчання, особливостей характеру дитини, соціальних проблем, фізичного розвитку та юридичні питання [9, с. 36].

У рамках технології соціально-педагогічної роботи для підготовки дитини-сироти до самостійного життя базовими є такі компоненти виховної системи: індивідуально-груповий, ціннісно-орієнтаційний, функціонально-діяльнісний, просторово-часовий та діагностично-аналітичний. Ці компоненти виховної системи мають свої елементи і визначають зміст соціально-педагогічної підтримки ДБСТ, а отже, повинні слугувати змістовним орієнтиром при плануванні соціально-педагогічної роботи з дитиною-сиротою при здійсненні її підготовки до самостійного життя [11, с. 64]. Принципове значення для дослідження нашої проблеми має наведений перелік труднощів прийомної дитини, що, безперечно, мають бути враховані при підготовці цієї дитини до самостійного життя. До таких труднощів автор відносить: неготовність ділити любов та турботу прийомних батьків з рідними дітьми, адаптацію у домашніх умовах; неготовність до реалізації прав, виконання домашніх обов'язків, а прагнення тільки до турботи, любові; образи біологічних батьків, що при підтриманні контактів з ними призводить до неадекватної оцінки батьків-вихователів, роздвоєності у дитини [10, с. 55].

Особливої актуальності для нашого наукового пошуку має дослідження поведінки прийомних дітей підліткового віку, що акцентує увагу на проблемі формування власної ідентичності у прийомної дитини через брак адекватних контактів з біологічними родичами та недостатність відомостей про свою біологічну природу, спадковість. На думку дослідників, при організації соціальної підтримки підлітка важливо враховувати специфічні завдання цього віку – визначення життєвих цінностей, власного внутрішнього потенціалу, вірування, статева ідентифікація, обрання кар'єри [5, с. 114].

Визначальними завданнями підтримки дітей-сиріт при здійсненні їх підготовки до самостійного життя у ході соціального супроводу є: робота із забезпечення вікових потреб дітей; здійснення реабілітаційних заходів (медичних та оздоровчих, освітянських, соціальних та правових); захист прав прийомних дітей (майнових, житлових, особистісних); підтримка контактів дитини з її біологічними родичами; залучення різних видів додаткової допомоги для прийомних дітей [6, с. 30–31]. Розвиток дитини-сироти на шляху формування її самостійності та суб'єктності можливий тільки за рахунок зміцнення й захисту фізичного й психічного здоров'я дітей шляхом створення доцільного особистісно-орієнтованого режиму дня і змістовної розробки всіх його аспектів; забезпечення наступності між сферами соціального становлення дитини; створення оптимальних умов для розширення соціальних контактів дитини, сприяння задоволенню професійно-пізнавальних і духовних потреб сиріт, розвитку їх загальних і професійних здібностей, що синтезують у собі вплив соціальних, педагогічних, психологічних, економічних і управлінських факторів [7, с. 72]. Основні ж завдання, які необхідно вирішити батькам-вихователям при підготовці дитини-сироти до самостійного життя: формування об'єктивної самооцінки, подолання проявів асоціальної поведінки, прийняття нових соціальних норм, формування почуття єдності з родиною та причетності до загальних справ, надання позитивного життєвого прикладу і надійної опори для дитини, подолання невпевненості і страхів дитини [4, с. 105].

Не менш важливою є і підтримка батьків-вихователів, основний акцент якої має бути спрямований на формування взаєморозуміння батьків та дитини, встановлення емоційного

контакту, вміння керувати своїми емоціями та розуміти дитину в момент нестандартної поведінки. Рекомендації щодо ефективного планування батьками свого часу, піклування про себе та правильної організації виховного процесу можуть бути надані фахівцем із соціального супроводу певної сім'ї та розглядатися як одна з форм їх соціально-педагогічної підтримки [1, с. 18]. У ході такої підтримки, фахівці мають надати батькам-вихователям необхідні відомості щодо тих особливостей становлення дитини-сироти, які неодмінно слід врахувати при підготовці дитини до самостійного життя, а саме: порушення фізичного та психічного здоров'я; деформація особистісних якостей; неспроможність до повноцінного сімейного життя та виконання сімейних обов'язків; розвиток асоціальних установок, неприйняття соціальних цінностей суспільства; кримінальні прояви, алкоголізація та наркоманізація підлітків-сиріт [3, с. 88].

Така соціально-педагогічна підтримка з боку фахівців вимагає привернення уваги батьків-вихователів до питань особливостей виховання дітей-сиріт, організації контактів дитини з біологічною сім'єю; формування готовності до змін в особистому житті при включенні в традиційне сімейне коло прийомної дитини; визначення ролі прийомних батьків у подоланні відчуття втрати у дитини; сприяння розвитку та врахуванню кризових періодів становлення особистості відповідно до її віку; задоволення потреб дитини та формування її прихильності; розкриття змісту і методів сімейного виховання; сприяння посиленню сімейних зв'язків; планування стабільності в житті сім'ї та дитини. Цей комплекс матеріалів дає можливість цілісно усвідомити складність процесу виховання дитини-сироти та може бути використаний як фундамент для розробки форм та методів соціально-педагогічної підтримки сім'ї, що вже взяла на виховання таку дитину. Особливу цінність має визначення напрямів роботи з прийомною дитиною для задоволення її потреб та організації підтримки. Відповідно до сфер розвитку особистості наявними є і потреби прийомної дитини, задоволення яких сприятиме її повноцінному розвитку: фізична сфера – їжа, одяг, дім, фізичний контакт з батьками, вміння ходити, їздити на велосипеді, заняття спортом, прогулянки, безпека, відсутність фізичних покарань; екологічна сфера – спілкування з природою, чисте повітря, чиста вода, бережне ставлення до оточуючого світу; професійна сфера – професійні навички; інтелектуальна сфера – навчання, життєві навички самообслуговування, говоріння, розуміння мови, письма, читання, лічба, вивчення наук, спілкування; духовна сфера – розуміння, що таке добре, що таке погано; розуміння загальнолюдських цінностей, моралі, культурна ідентичність, захоплення, читання книжок, відвідування музеїв, театрів; соціальна сфера – спілкування, здатність формувати стосунки та знаходити спільну мову з іншими, наявність друзів; психологічна сфера – повага, розуміння, любов, турбота, увага, відчуття приналежності до сім'ї, позитивне ставлення до себе; емоційна сфера – любов, турбота, підтримка, прихильність, безпека, прив'язаність, гумор [2, с. 6].

Будуючи таку систему з підтримки дитини-сироти при здійсненні її підготовки до самостійного життя, батьки-вихователі та фахівці із соціального супроводу мають враховувати такі характеристики дитини: стан здоров'я (фізичного та психічного, оцінка розвитку, дотримання графіка щеплень); адаптація в умовах ДБСТ (емоційна реакція дитини на членів сім'ї, взаємостосунки з членами сім'ї, їхніми родичами та друзями); взаємостосунки з дитячим оточенням (специфіка побудови відносин з однолітками, наявність друзів, стосунки в дитячому колективі, стосунки з дітьми за місце проживання, участь у діяльності позашкільних закладів); контакти з біологічними родичами; освіта та навчання (успішність у навчанні, розвиток особливих здібностей, рівень умінь і навичок дитини у відношенні до вікового розвитку); вирішення юридичних і майнових прав дитини; профорієнтація, вирішення питання місця проживання після виходу із сім'ї. Для цього необхідний аналіз потреб дитини з урахуванням взаємостосунків у прийомній сім'ї чи ДБСТ (наявності конфліктів та проблем), готовності членів сім'ї до контактів дитини з біологічними родичами, створення умов для проживання дитини, взаємостосунків біологічних і прийомних дітей, вміння батьків вирішувати проблеми дітей, їх вмотивованості на підготовку дитини до самостійного життя.

Висновки. З урахуванням всього вищезазначеного соціально-педагогічна підтримка дітей-сиріт при здійсненні їх підготовки до самостійного життя визначається як особливий вид соціально-педагогічної діяльності і повинна спрямовуватися на особистісний розвиток вихованців, що пов'язаний з ліквідацією наслідків соціально-психологічної депривації. Гли-

бокого вивчення потребують умови надання такої підтримки, як адресність та спрямованість на вирішення індивідуальних проблем дитини засобами вивчення її особистості та оточуючого її соціуму, пошуку адекватних засобів взаємодії та допомоги їй самостійно вирішити проблему. При цьому засоби підтримки мають сприяти гармонізації відносин дітей-сиріт, групи та середовища на основі задоволення потреби у соціокультурній адаптації і самореалізації на засадах неперервності, професійності, міжвідомчої взаємодії та етапності соціально-педагогічної підтримки.

Список використаних джерел

1. Батьківство в радість. Тренінговий курс з формування батьківської компетентності / Г.М. Лактіонова, І.Д. Зверева. – К.: Фенікс, 2009. – 360 с.
2. Задоволення потреб дитини та формування її прив'язаностей // Книга для батьків: Посібник до тренінгового курсу «Підготовка кандидатів у прийомні батьки та батьки-вихователі» / Т.Ф. Алексеєнко. Р. 5. – К.: Наук. світ, 2006. – 43 с.
3. Методичні рекомендації щодо навчання прийомних батьків, соціальних працівників, національних та регіональних тренерів / Н.М. Комарова, І.В. Пеша. – К.: Держсоцслужба, 2006. – 168 с.
4. Методичні рекомендації щодо сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (у запитаннях та відповідях). – К.: Держсоцслужба, 2005. – 116 с.
5. Посібник для соціальних працівників щодо підготовки та соціального супроводу прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу: у 2 кн. / Г.М. Бевз та ін. – К.: Держсоцслужба, 2006. – Кн. 2. – 180 с.
6. Прийомна сім'я: методика створення і соціального супроводу: наук.-метод. посібник / Г.М. Бевз, В.О. Кузьмінський, О.І. Нескучаєва та ін. – К.: Центр стратегічної підтримки, 2003. – 92 с.
7. Соціальна робота: технологічний аспект / за заг. ред. А.Й. Капської. – К.: ДЦССМ, 2004. – 634 с.
8. Технології створення та функціонування прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу. Збірник методичних матеріалів / Г.М. Бевз, А.Й. Капська, Н.М. Комарова та ін. – К.: Держ. ін-т сім'ї та молоді, 2003. – 188 с.
9. Технологія роботи з різними категоріями клієнтів центрів соціальних служб для молоді: методичний посібник / С.В. Толстоухова, О.О. Яременко, О.В. Вакулєнко та ін. – К.: ДЦССМ, 2003. – 88 с.
10. Трубавіна І.М. Консультування сім'ї / І.М. Трубавіна. Науково-методичні матеріали. Ч. 1. – К.: ДЦССМ, 2003. – С. 55.
11. Трубавіна І.М. Підготовка соціальних працівників до супроводу дитячих будинків сімейного типу / І.М. Трубавіна. – К.: ДЦССМ, 2002. – 92 с.

References

1. Laktionova, G.M., Zvereva, I.D. (2009). *Bat'kivstvo v radist'. Treninhovyy kurs z formuvannia bat'kivs'koi kompetentnosti* [Parenthood in joy. Training course on the formation of parental competence]. Issuers Kyiv. Phoenix Publ. 360 p. (In Ukrainian).
2. Alekseenko, T.F. (2006). *Zadovolennia potreb dytyny ta formuvannia ii pryv'iazanostej. Knyha dlia bat'kiv: Posibnyk do treninhovoho kursu "Pidhotovka kandydativ u pryjomni bat'ky ta bat'ky-vykhovatelii"* [Meeting the needs of the child and formation of attachments. Book for Parents: A Guide to the training course "Training of candidates for foster parents and foster parents"]. R. 5. Kyiv. Nauk. svit Publ. 43 p. (In Ukrainian).
3. Komarova, N.M., Pyesha, I.V. (2006). *Metodychni rekomendatsii schodo navchannia pryjomnykh bat'kiv, sotsial'nykh pratsivnykiv, natsional'nykh ta rehional'nykh treneriv* [Guidelines for training foster parents, social workers, national and regional trainers]. Kyiv. State Social Service. 168 p. (In Ukrainian).
4. State Social Service. (2005). *Metodychni rekomendatsii schodo simejnoho vlashtuvannia ditej-syrit ta ditej, pozbavlenykh bat'kivs'koho pikluvannia (u zapytanniakh ta vidpoviadiakh)*

[Guidelines for family placement of orphans and children deprived of parental care (Q & A)]. Kyiv. 116 p. (In Ukrainian).

5. Bevza, G.M. et al. (2006). *Posibnyk dlia sotsial'nykh pratsivnykiv schodo pidhotovky ta sotsial'noho suprovodu pryjomnykh simej ta dytiachykh budynkiv simejnoho typu: u 2-kh kn.* [Manual for social workers on training and social support to foster families and family-type homes, in 2 books]. Kyiv. State Social Service. Book 2. 180 p. (In Ukrainian).

6. Bevz, G.M., Kuzminskyy, V.A., Neskuchayeva O.I. et al. (2003). *Pryjomna sim'ia: metodyka stvorennia i sotsial'noho suprovodu: Naukovo-metodychnyj posibnyk* [Foster family: methods of creation and social support: Methodical manual]. Kyiv. Center of strategic support. 92 p. (In Ukrainian)

7. *Sotsial'na robota: tekhnolohichnyj aspekt* [Social Work: technological aspect] Ed. A.J. Cape. Kyiv. DTSSSM Publ. 2004. 634 p. (In Ukrainian).

8. Bevz, G.M., Cape, A.J., Komarova N. et al. (2003). *Tekhnolohii stvorennia ta funktsionuvannia pryjomnykh simej, dytiachykh budynkiv simejnoho typu. Zbirnyk metodychnykh materialiv* [Technology establishment and functioning of foster families and family-type homes. The collection of teaching materials]. Kyiv. State Institute of Family and Youth, 188 p. (In Ukrainian).

9. Tolstoukhova, S.V., Yaremenko, A.A., Vakulenko, O. et al. (2003). *Tekhnolohiia roboty z riznymy katehoriiami klientiv tsentriv sotsial'nykh sluzhb dlia molodi: Metodychnyj posibnyk* [Technology works with different groups of clients of social services for youth Toolkit] Kyiv. DTSSSM Publ. 88 p. (In Ukrainian).

10. Trubavina, I.M. (2003). *Konsul'tuvannia sim'i* [Advising family]. Scientific and training materials. Part 1. Kyiv. DTSSSM Publ. p. 55 (In Ukrainian).

11. Trubavina, I.M. (2002). *Pidhotovka sotsial'nykh pratsivnykiv do suprovodu dytiachykh budynkiv simejnoho typu* [Training of social workers to support family homes]. Kyiv. DTSSSM Publ. 92 p. (In Ukrainian).

В статье рассмотрены особенности социально-педагогической поддержки детей-сирот, воспитывающихся в детских домах семейного типа, к самостоятельной жизни. Акцентировано внимание на этапах социальной работы с приемными семьями и детскими домами семейного типа. Отмечены компоненты воспитательной системы, которые определяют содержание социально-педагогической поддержки детских домов семейного типа и трудности приемных детей, связанные с их готовностью к самостоятельной жизни.

Ключевые слова: детский дом семейного типа, социально-педагогическая поддержка, условия формирования готовности детей-сирот детских домов семейного типа к самостоятельной жизни.

The article describes the features of the socio-pedagogical support of orphans in children's homes of family type in their preparation for independent life. The attention is focused on the stages of social work with foster families and family-type children's homes. The components of the educational system that determines the content of socio-pedagogical support of children's homes of family type and the difficulties of adopted children related to their readiness for independent living are discussed.

Key words: children's home of family type, socio-pedagogical support, the conditions of formation of readiness of orphans from family-type homes for independent living.

Одержано 9.10.2015.